

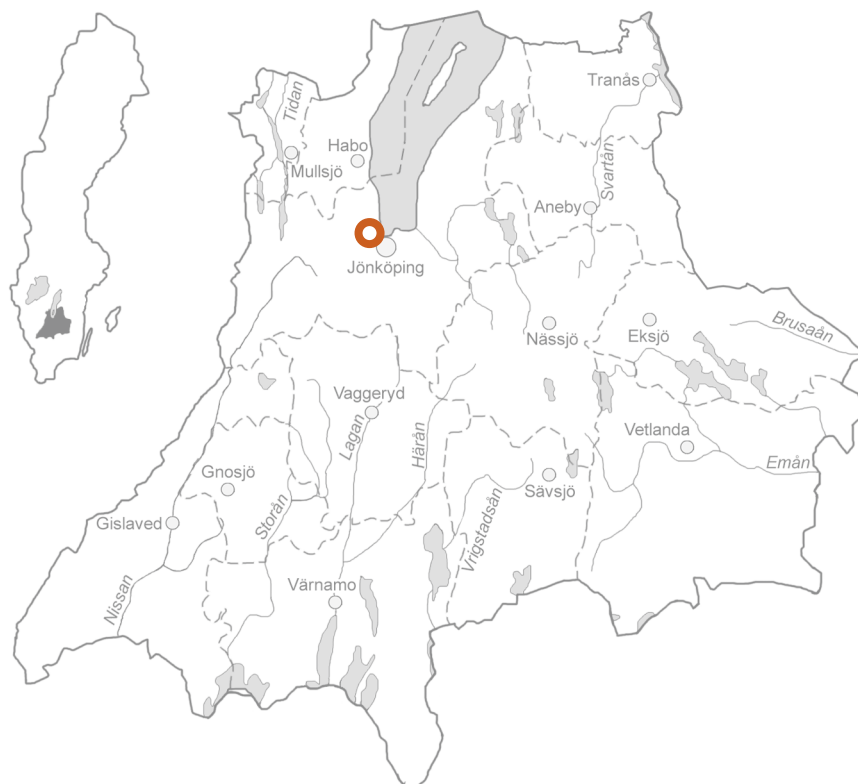
Eremithyddan på Björnebergs gård

Kulturhistorisk utredning angående eremithyddan på
Björneberg 1:1,
Järstorps socken i Jönköpings kommun, Jönköpings län

Eremithyddan på Björnebergs gård

Kulturhistorisk utredning angående Eremithyddan på
Björneberg 1.1,
Järstorps socken i Jönköpings kommun, Jönköpings län

Jönköpings läns museums dnr: 318/2018

Rapport och foto: Anders Franzén
Grafisk mall: Anna Stålhammar
Tryck: Arkitektkopia, Jönköping

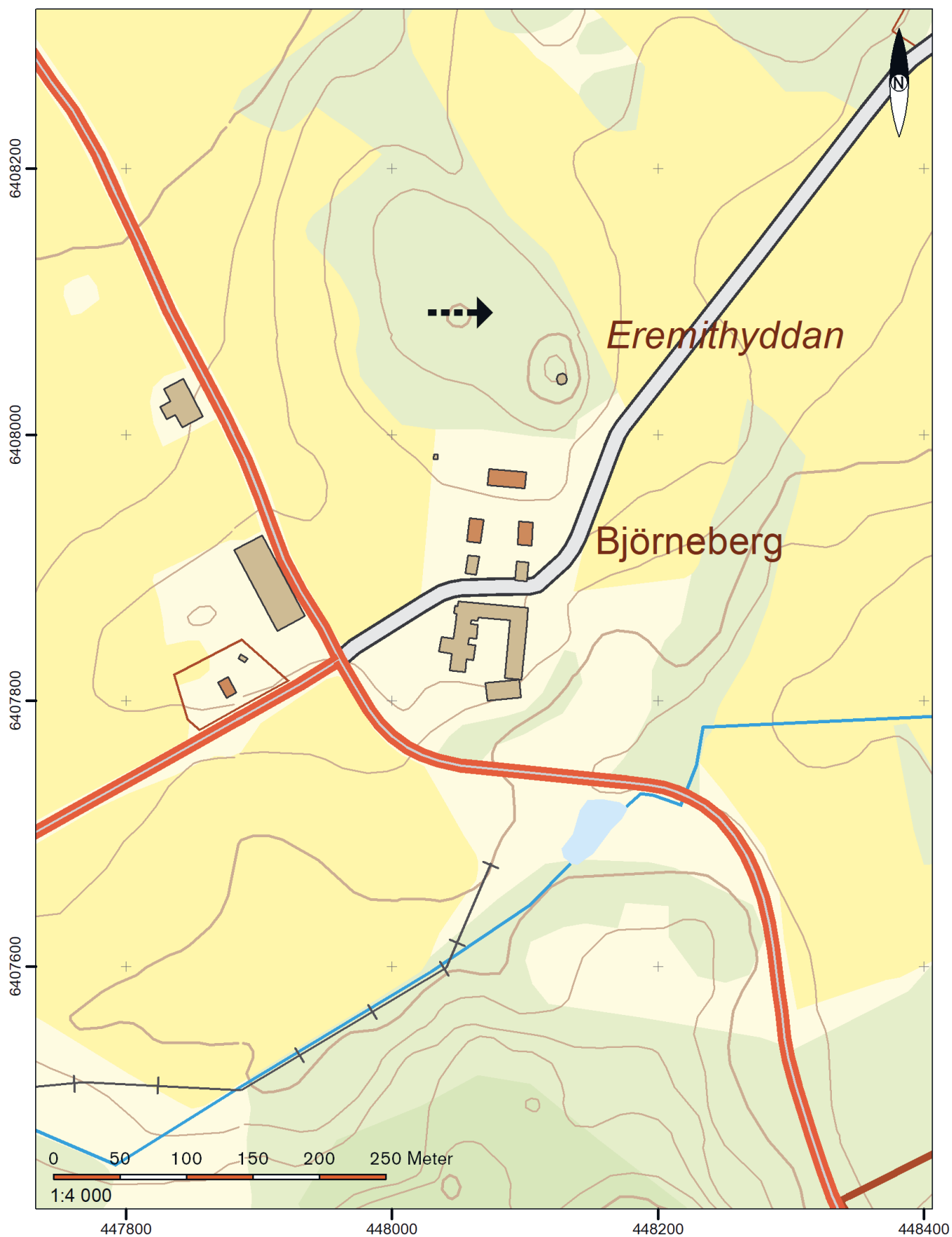
Jönköpings läns museum, Box 2133, 550 02 Jönköping
Tel: 036-30 18 00
E-post: info@jkpglm.se
www.jkpglm.se

Utdrag ur tryckta och ajourhållna ekonomiska kartor är återgivna enligt tillstånd:
© Lantmäteriet. Ärende nr MS2007/04833.

© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2019

Innehåll

Inledning.....	5
Syfte.....	5
Metod.....	5
Begreppet eremitkoja.....	6
Beskrivning av eremithyddan.....	6
Historik.....	9
Gårdens ursprung och ägarlängd.....	9
Bebyggelsens allmänna historia.....	9
Parken.....	10
Parkbyggnadernas tillkomst.....	11
Den romantiska landskapsparken.....	13
Eremitkojan som idé.....	14
Färgsättning.....	14
Eremitkojan satt i ett nationellt sammanhang.....	15
En handfull exempel.....	15
Forsmarks bruk, Uppland.....	15
Vällinge herrgård, Sörmland.....	16
Gunnebo slott, Mölndal.....	16
Värnanäs herrgård, Kalmar län.....	17
Rydboholms slott, Österåker.....	18
Övriga uppgifter och ledtrådar.....	18
Eremithyddans kulturhistoriska värde.....	19
Begreppet kulturhistoriskt värde.....	19
Eremithyddan och dess värden.....	19
Sammanfattning.....	20
Administrativa uppgifter.....	21
Referenser.....	21
Arkiv.....	21
Kartmaterial.....	21
Otryckta källor.....	21
Tryckta källor och litteratur.....	22

Utdrag ur digitala fastighetskartan. Pilen anger eremithyddans ungefärliga läge.

Inledning

Byggnadsminnet Björnebergs herrgård är en anläggning nordväst om Jönköping. Herrgårdsmiljön utgörs av en lång rad byggnader, såsom mangårdsbyggnad, flyglar, ekonomibyggnader osv. I anläggningen ingår även en romantisk landskapspark från sent 1700-tal eller 1800-talets första hälft. I parken står bland annat ett lusthus och en eremithydd.

Eremithyddan är i tämligen dåligt skick och det finns planer på att restaurera den. För att på ett tydligare sätt klargöra dess historia, kulturhistoriska sammanhang, förekomsten av liknande byggnader i landet samt slutligen dess kulturhistoriska värde har föreliggande utredning utförts av Jönköpings läns museum på uppdrag av fastighetens ägare Hayska familjefonden. Utredningen har utförts av antikvarie Anders Franzén under april till juni 2019.

Syfte

Huvudsyftet med utredningen har varit att precisera eremithyddans kulturhistoriska värde och de karaktärsdrag som bidrar till detta värde.

Metod

Inledningsvis har en historisk utredning gjorts för den aktuella eremithyddan på gården. Det skriftliga källmaterialet är tunt, men upplysningar har hämtats från arkiv och sparsam litteratur.

Med syftet att utröna den aktuella eremithyddans ställning i ett nationellt perspektiv har en översiktlig undersökning gjorts i landet. Samtliga länsstyrelser och samtliga läns museer eller motsvarande i landet har tillfrågats, dels om förekomsten av eremithyddor och förekomsten av byggnadstekniskt liknande byggnader med exempelvis växtmaterial i exteriören. Samtidigt har litteratur i ämnet gått igenom i den omfattning som rymts inom projektet.

Björnebergs herrgård är förklarad för byggnadsminne. Äldre vykort.

Eremithyddans exteriör 2018.

Begreppet eremitkoja

Begreppet eremithyddan är inte ett tydligt avgränsat begrepp, men för att ha relevans i detta sammanhang och kunna jämföras med den på Björneberg har några relevanta avgränsningar gjorts. En eremithyddan är i föreliggande studie en enskilt belägen parkbyggnad, inte placerad i ett iögonfallande läge, liten och anspråkslös i sin utformning och inte avsedd för boende eller övernattning. I flera avseenden är eremithyddan en kontrast till det i parker vanligare lusthuset eller minnestemplet. Eremithyddan skiljer sig från lusthuset, vars främsta syften är att synas och ha arkitektonisk ambition, ge utblickar samt erbjuda ett ljust och luftigt rum, gärna för samvaro. Den rumsliga placeringen av de två byggnadskategorierna är också olika. En tempelpaviljong i vildmarken är lika otänkbart som en eremithyddan på en gräsmatta, som den danske konsthistorikern Christian Elling så välfunnet uttrycker det (Elling 1979:72).

I många sammanhang används begreppet eremitage, vilket är ett bredare begrepp som även inrymmer storslagna och slottsliknande byggnadsverk. Eremitaget, som förekom även före romantiken, var i första hand en, i förhållande till en slottsbyggnad, mer blygsam byggnad där slottsfolket kunde dra sig tillbaka till en intimare miljö – men långt ifrån en hydda. Eftersom dessa miniatyrpalats knappast kan jämföras med eremithyddan på Björneberg undviks begreppet eremitage i föreliggande studie.

Beskrivning av eremithyddan

Eremithyddan på Björneberg är uppförd i stolpverk i en våning med fasader av ribbor där man fäst kvistar av stor björnmossa (*Polytrichum commune*). Den östra gaveln och den norra sidan är försedda med fönsteröppningar bestående av endast en fönsterkarm som omges av grenar. Att döma av ett äldre tidningsklipp har åtminstone fönstret mot öster tidigare haft ett galler av diagonalställda grenar.

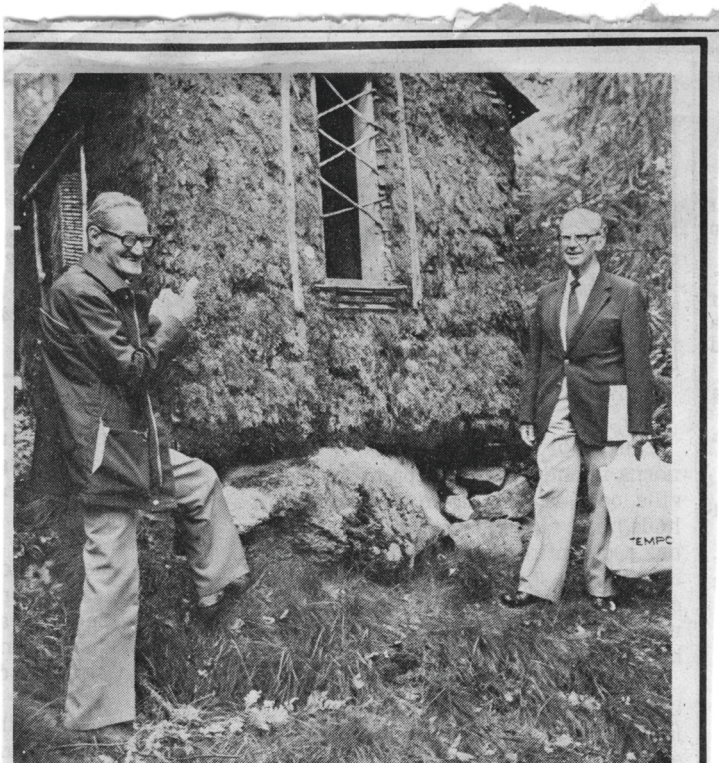

Ovan: Fönster med karm inramat av grenar.
Till höger: Ingångssidan mot söder med pardörrar.

Den östra långsidan har en ingång försedd med en pardörr. Dörrbladens stomme är av brädor som på utsidan klätts med grenar i fiskbensmönster. Kring ingången sitter grenar uteder sidorna som inramning. Byggnaden har ett sadeltak av tunna brädor med papp ovanpå. Hela takkonstruktionen ger ett intryck av att inte vara ursprunglig.

Byggnadens stomme vilar på upplade fältstenar. Grunden har rubbats så att hela kojan lutar mot söder och den intilliggande klippan.

Gunnar Ekholm, t v, och Tore Carlberg ser på kråkriset, som hållit sig bra under åren på Höckerts eremithydd.

Kråkris bra byggmateriel

I mitten på 1800-talet byggde konstnären J F Höckert ett "eremithus" på säteriet Björnebergs ägor. Han var en ung man då, familjen ägde säteriet. Tydligt ville Johan Fredrik dra sig undan och drömma, han fick en svindlande skön utsikt på köpet, inte minst från en närbelägen bergstopp med "hela Jönköping" som på en bricka.

Nyligen besökte Bankeryds hembygdsförening Björneberg och då tittade bland andra Gunnar Ekholm och direktör

Tore Carlberg på Höckerts märkliga hus. Det är klätt med kråkris, som växer på hedar och högmossar, påminner om ljung. Byggmaterialet tycks vara perfekt — än i dag ser Höckerts eremithus förstklassigt ut.

Johan Fredrik avled i Stockholm år 1866, endast 40-årig, märkt av sjukdom. Ett slaganfall ändade hans liv samma dag en konstutställning stängdes, hans omtvistade målning Slottsbranden var med där men köptes ej av Nationalmuseum.

FAKTA

Stor björnmossa (*Polytrichum commune*)

Eremithyddan på Björneberg har ytterväggar som är inklädda med mossa. För att närmare artbestämma arten analyserades ett prov av docent Leif Björkman, Viscum pollenanalys & miljöhistoria. Provet visade att det rörde sig om stor björnmossa. Björkman kommenterar: "...björnmossa är en vanlig art som förekommer över hela landet. Den växer framför allt i näringsfattiga och öppna och fuktiga miljöer som kärr och fuktskogar. Den förekommer ofta tillsammans med vitmossor (släktet *Sphagnum*) och utvecklar ibland tuvlika bildningar som kan höja sig ett par decimeter över den omkringliggande markytan. Enskilda stammar kan ibland bli upp mot 40–50 cm långa."

Björnmossan har främst använts vid tillverkning av borstar och kvastar. Den har också stundtals använts som nödfoder till kreatur (Tunón 2005:89). Björnmossan skall inte förväxlas med hus- och väggmossa som användes för tätning i timmerstockarnas mossränna mm.

Ovan: Detalj av mossbeklädnaden.

Till vänster: Odaterat tidningsurklipp som visar fönstret med grenar.

Ovan: Byggnadens nedre del med stenar som uppallning.

Till höger: Interiören med väggar av locklistpanel med breda profilerade locklister samt jordgolv.

Invändigt finns ett golv av stampad jord. Innerväggarna är klädda med locklistpanel med breda, profilerade locklister. Panelbrädorna är spikade med handsmidd spik. Panelen är målad i tunn oljefärg i en gulbeige/blåaktig kulör. Innertaket utgörs av takbottnens brädor, vilka är omålade. Under fönstret ligger ett stort stenblock som kan ha fungerat som sittplats och i ett hörn finns ett litet hörnskap. Detta skåp har samma ytbehandling som väggarna.

Historik

Gårdens ursprung och ägarlängd

Björnebergs gård i Järstorps socken nordväst om Jönköping gränsar till det äldre stadsområdet och har också genom flera ägare varit nära knuten till staden. Gården tillkom genom sammanslagning av Kettilstorps säteri samt Siggarp och Björnekulla gårdar. Namnet Björneberg tillkom 1729. När lagmannen Åke Soop, troligen 1721, förvärvade Kettilstorp med underlydande gårdar, blev han en av traktens största jordägare. Hans son krigsrådet Carl Soop fick Björneberg genom arv efter faderns död 1748.

Carl Soop avled 1786, och gården övertogs då av hans änka Beata von Knorring. Hon var född på Strömsbergs säteri söder om Jönköping och hade vid giftermålet tillfört en betydande förmögenhet i boet. Hon sålde gården 1791 till överjägmästaren Gustaf Henrik Silverhielm.

Björneberg köptes 1818 av handlanden i Jönköping Gustaf Adolf Höckert. Hans son, historiemålaren Johan Fredrik Höckert bodde här på somrarna under sin uppväxttid. Gustaf Adolf Höckert avled 1835, men gården fortsatte att vara i hans familjs ägo fram till 1849. Björneberg hade därefter flera olika innehavare, främst bönder.

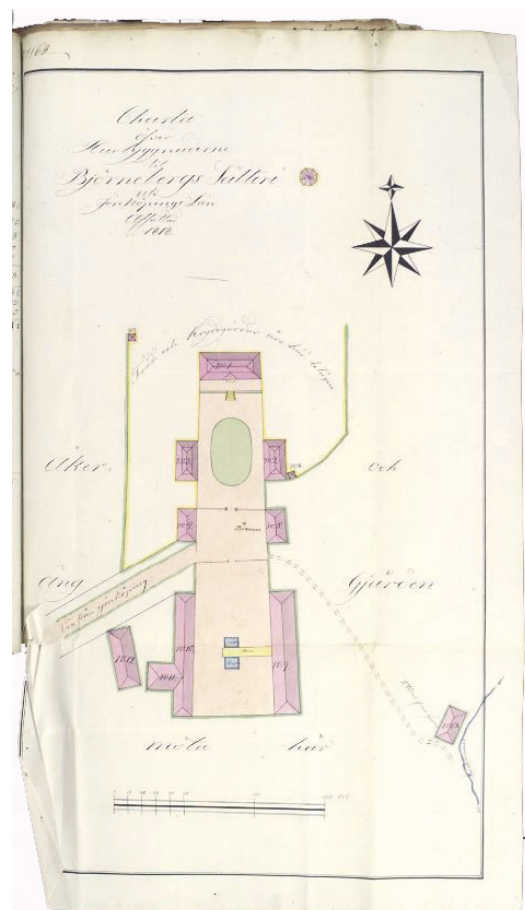
År 1867 förvärvade greven och ministerresidenten Anton Reinhold Wrangel egendomen och han investerade stora resurser i upprustning av bebyggelsen. Han var ägare fram till 1878 då disponenten Bernhard Hay blev ägare till Björneberg. Gården är ännu i denna släkts ägo, och tillhör sedan 1954 Stiftelsen Hayska familjefonden (Karlson & Olsson 2014).

Bebyggelsens allmänna historia

Under Carl Soops tid, i slutet av 1760-talet, uppfördes den ännu till stor del bevarade gårdsanläggningen. Denna hade förmodligen föregåtts av Björnekullas gårdsbyggnader. Nu tjänade Björneberg som huvudgård för de omfattande Soopska egendomarna. Gårdsbyggnaderna grupperades längs en central axel, med huvudbyggnaden mot norr flankerad av två par flygelbyggnader och mot söder avslutad av flankerande ekonomibyggnader. Detta framgår tydligt av en karta och beskrivning från 1818 (Brandförsäkringsverket, försäkring nr 11168).

Den befintliga huvudbyggnaden uppfördes 1767 och består av två fulla våningar. Både exteriörens huvuddrag och delar av inredningen är bevarade sedan byggnadstiden. Nära huvudbyggnaden står två flyglar enligt ett schema som också är från den äldsta tiden. Denna plan med symmetriskt uppställda byggnader fortsatte som en förlängning mot söder med gårdens ekonomibyggnader. I dag har denna strikta plan förändrats något, men huvuddragen kvarstår.

Bakom mangårdsbyggnaden mot norr ligger den engelska parken med lusthuset och eremithyddan.

Karta över Björneberg 1818 upprättad i samband med en brandförsäkring. Riksarkivet, Brandförsäkringsverket.

Parken

Mycket förenklat kan Björnebergs park karakteriseras som en naturromantisk park i den engelska traditionen med det nordeuropeiska ängslandskapet som inspiration. När parken till stor del utgörs av böljande gräsytor med naturligt formade träd och grusgångar skapar man omväxlande scenerier, hållpunkter och överraskningar genom att placera in exempelvis lusthus, tempel, till synes övergivna monument och eremithyddor i en livfull omväxling (Paulsson m fl 1948:42, 50).

Den engelska landskapsparken började utvecklas under 1700-talets första hälft och spreds vidare över Europa. I Sverige introducerades parkstilen av kung Gustav III och arkitekten Fredrik Magnus Piper i slutet av 1700-talet, exempelvis vid Drottningholm och Haga. Fredrik Magnus Piper hade företagit en sjuårig studieresa England och återvände 1780. Året därpå påbörjades omgestaltningen av Haga under hans ledning (Olausson 1993:104–105, 191–195). Några företeelser som gärna användes var långa siktlinjer och befintliga bergknallar (Paulsson m fl 1948:97f).

Enligt uppgift bör den engelska parken på Björneberg anlagts redan på 1700-talet. Det finns emellertid inga kartor, ritningar eller andra beskrivningar över parkens tidiga skede. Det har också berättats att familjen Höckert utvecklade parken på 1830- och 40-talen. En betydande del av dess uttryck skall ha varit ett resultat av Höckerts insatser. I ett brev från München hem till modern nämner Johan Fredrik parkens skönhet och mjuka linjer (Wallin & Nordenstam Wallin 2016:14).

Denna lantmäterikarta från 1903 visar herrgården och dess närmaste omgivning. Pilen visar var eremithyddan är belägen.

Parkbyggnadernas tillkomst

Det åttasidiga lusthuset i parken skall enligt en brandförsäkring från 1818 vara uppfört 1802 och täckt med ett brädtak målat med svart oljefärg. Utvändigt var väggarna reveterade och invändigt fanns en slät, spontad brädpanel. Utefter väggarna stod oljemålade bänkar. Golvet bestod av plankor (Brandförsäkringsverket, försäkring nr 11168).

Eremithyddan i parken har aldrig beskrivits i någon brandförsäkringshandling, men den uppfördes enligt uppgift i början av 1840-talet under "överinseende" av konstnären och sonen i huset Johan Fredrik Höckert (Borelius 1927:16). Hyddans tillkomst är värd att närmare utreda och fördjupa sig i för att få ett begrepp om dess kulturhistoriska värde.

År 1840 ägdes Björneberg, som nämnts ovan, av änkan efter Gustaf Adolf Höckert. Familjen Höckert bestående av änkan Elise Höckert, f. Melin, dottern Fredrika Maria och sonen Johan Fredrik bodde sedan länge och under större delen av året på tomt nr 10 inom Torgkvarteret i Jönköping (Kristine kyrkoarkiv). Under sommarmånaderna flyttade familjen ut till Björneberg.

Hösten 1840 avslutades Höckerts tid i Jönköping när han flyttade till Stockholm för att studera vid internatet Hillska skolan i Barnängen (Borelius 1927:20, 24). Under studietiden besökte han regelbundet födelsestaden. I samband med en båtresa från Jönköping till Stockholm – troligen 1844 – berättas det att Höckert bekantade sig med medpassageraren Johan Christoffer Boklund, som studerade vid Konstakademien. Bekantskapen ledde till att Höckert började ta lektioner i måleri hos den några år äldre Boklund (Borelius 1927:28). Boklund blev sedermera liksom Höckert professor vid konstakademien i Stockholm.

Höckerts konstnärskap utvecklades och år 1844 påbörjade han sina studier vid Konstakademien i Stockholm. Trots studierna i huvudstaden hade han möjlighet att tillbringa somrarna på Björneberg. Det är just i detta skede av Höckerts liv som eremithyddan på Björneberg skall ha tillkommit (Borelius 1927:16).

Vid denna tid förvaltades Björneberg av rättsaren Johannes Molin fram till 1843. Han efterträddes av rättsaren Anders Johan Petersson som stannade ett par år för att sedan bli rättsare på Järstads säteri. Mer betydelsefullt för eremitkojan och parken var kanske vem som skötte den och trädgården. Fram till 1842 verkade trädgårdsdrängen Johannes Rydell på Björneberg. Rydell hade vuxit upp på ett soldattorp i Skärstads socken och arbetade som dräng i flera år i socknen (Järstorps och Skärstads kyrkoarkiv). Han efterträddes av trädgårdsmästaren Carl Rydell. Trots namnlikheten är det oklart om de var släkt. Innan Carl Rydell kom till Björneberg hade han tjänstgjort som trädgårdsmästare på Eckersholms herrgård i Byarums socken (Järstorps och Byarums kyrkoarkiv). Att en trädgårdsdräng efterträddes av en erfaren trädgårdsmästare bör

Parken vid Björneberg är även försedd med ett lusthus från 1802.

Johan Fredrik Höckert dog 1866 och på hans gravställe på Östra kyrkogården restes en vård gestaltad av hans gode vän professor Johan Christoffer Boklund.

indikera att familjen Höckert önskade ha en mer erfaren och kunnig person att ta hand om herrgårdens park och trädgård.

När Johan Fredrik Höckert avslutat studierna levde han under perioden 1846–49 i München och det är osäkert om han kunde besöka Björneberg under dessa år och 1849 såldes gården.

Man kan ställa upp hypotesen att Höckert fick många intryck under studierna i Stockholm och vid bekantskapen med samtida konstnärer, exempelvis ovan nämnde Boklund, men också August Jernberg som bevistade den Hilla skolan samtidigt som Höckert (Borelius 1927:26). Romantiken genomsyrade de estetiska idealen och kanske tog han med sig idén om en eremithydd till Björneberg i detta sammanhang.

Johan Fredrik Höckerts fortsatta liv innebar stora framgångar som konstnär och professor. Han avled i Marstrand 1866 efter en tids sjukdom. Han ligger begravd på Östra kyrkogården i Jönköping.

Eremithyddens förändringar efter uppförandet har inte kunnat klarläggas i någon högre grad, men på 1880-talet skall här ha tillkommit ett litet dockkök, som inte är bevarat i dag (Wallin & Nordenstam Wallin 2016:15).

Den romantiska landskapsparken

Barocken och rokokons trädgårdskonst präglades av den strikta, symmetriska formträdgården där geometriska mönster skapades med hjälp av gångar, gräsytor, parterrer, häckar osv. Under 1700-talet introducerades i England dess motsats och kontrast – en oftast skenbart naturlig landskapspark med bland annat slingrande gångar, slumpvis placerade träd och inkorporerade vattensamlingar med organiska former. Romantikens ledord ”längtan” utvecklades här mot en längtan till det mer pittoreska, naturliga, kontemplativa och okonstlade.

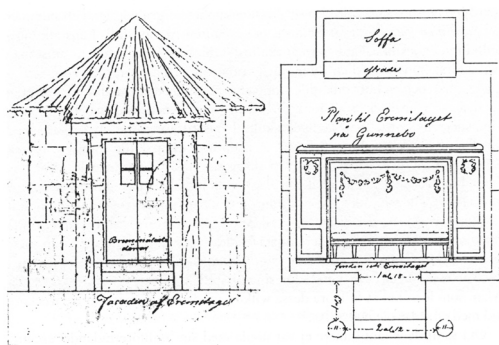
Landskapsparkerna försågs ofta med byggnader och ornament för att skapa överraskningar, förstärka riktningar eller bara skänka eftertanke. Den engelske landskapsarkitekten Paul Edwards har delat upp förekommande företeelser i kategorierna trädgårdsbyggnader, trädgårdsmöbler, skulpterade ornament, formklippta träd och buskar, vattenornament, grindar portar och spaljéer. För att frammana en känsla av melankoli och eftertanke blev eremithyddorna en av parkernas signifikativa byggnadskategorier. Edwards framhåller också att det är få av dessa eremithyddor som bevarats till idag (Edwards 1965:49).

Romantikens tanke på en eremit som ägnar sig åt eftertanke och återhållsamhet har kommit till uttryck i denna målning av konstnären Elias Martin. Foto och © Stockholms Auktionsverk 2016.

Denna gouache av konstnären Cordier de Bonneville från 1816 visar grottan eller eremithyddan i Rosersbergs park. Efter Bauer 1990:56.

Skisser till eremithyddan i Gunnebo slotts park av Carl Wilhelm Carlberg. Den enkla exteriören med fasader av bark kontrasterar mot interiörens dekormåleri. Efter Olausson 1993: 315 (Göteborgs universitetsbibliotek).

Eremitkojan som idé

Eremitkojan som företeelse i den engelska parken föregicks av grottan, som förekom redan i den strikt symmetriska formträdgården. Att skapa grottor var under lång tid för dyrbart i Sverige, men uppstickande klippor och bergssidor kunde i viss mån åstadkomma en liknande effekt. Arkitekten Fredrik Magnus Piper ritade visserligen förslag till grottor, men dessa förverkligades inte (Olausson 1993:314).

I början av 1800-talet lät hertig Karl (sedermera kung Karl XIII) anlägga en grotta i den engelska parken på Rosersberg. Man utnyttjade en klippvägg och kompletterade denna med en träkonstruktion som kläddes med näver. Denna konstruktion har liknats vid en eremithyddan där den primitiva arkitekturen var ett betydelsefullt karaktärsdrag (Olausson 1993:314, Bauer 1990:56).

Just det primitiva och "ursprungliga" var en bärande tanke när man skapade byggnader för parkernas eremiter. Eremitthyddan skulle symbolisera "urhuset" eller byggnadskonstens okonstlade ursprung (Olausson 1993:314–315). Enkelheten skulle också följas upp av byggnadsmaterialet genom att man gärna använde obearbetade trädstammar, stenblock, bark, trädrötter och stråtak, kanske dekorerat med murgröna. Allt skulle ge uttryck för självbyggeri (Elling 1979:104–105, Edwards 1965:49). Som kontrast till detta kan man framhålla alla tempel och lusthus som hade en mer arkitektonisk ambition och som ibland hämtade sina förebilder i samtida park- och trädgårdslitteratur (se Olausson 1993:223–227).

En tanke som ibland följde med eremithyddorna var att man skulle överraskas av kontrasten mellan hyddans enkla exteriör och påkostade interiör. Ett gott exempel på detta är eremithyddan på Gunnebo slott vid Mölndal, som skildras ytterligare nedan (Olausson 1993:315).

Färgsättning

Det påkostade lusthusets och den anspråkslösa och enskilt belägna eremithyddans färgsättningar var föremål för en del principiella tankar. Starka kulörer avrättades ifrån, samtidigt som vita och grå nyanser ansågs lämpliga. Lite överraskande ansågs även blått vara en passande kulör i parksammanhang (Elling 1979:70).

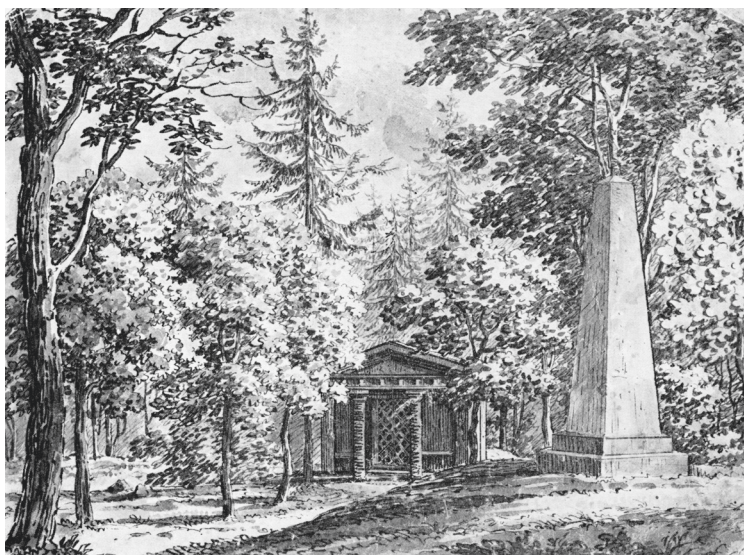
Eremitkojan satt i ett nationellt sammanhang

Med syftet att utröna den aktuella eremitkojans ställning i ett nationellt perspektiv har en översiktlig undersökning gjorts i landet. Samtliga länsstyrelser och samtliga läns museer eller motsvarande har tillfrågats om dels förekomsten av eremitkojor, dels förekomst av formmässigt liknande byggnader. Frågan har ställts om förekomst av byggnader antingen med väggar klädda med liknande växtmaterial eller eremitkojor i allmänhet. Vidare har tillgänglig litteratur och sökningar via Internet skett.

En handfull exempel

Forsmarks bruk, Uppland

På Forsmarks bruk finns en storslagen herrgårdsanläggning från andra hälften av 1700-talet. Ämbetsmannen Samuel af Ugglas blev ägare till Forsmarks bruk i Uppland och där lät han den kunglige tyskfödde trädgårdsmästaren vid Haga Johan Christian Ackermann fr o m 1785 skapa en park i engelsk stil. Resultatet på Forsmark skiljde sig visserligen väsentligt från de ideal som den mer stilsäkre

Fredrik Magnus Piper använde, men rönt ändå uppskattning bland samtida. Av någon anledning dröjde det omkring 10 år innan flera av de planerade lusthusen inom parken uppfördes. Detta gällde även Belisars tempel, som ursprungligen var tänkt att vara en eremitkoja, samt en annan byggnad som i dag utgör parkens egentliga eremitkoja. Denna är uppförd intill ett stort stenblock, den har väggar av barksjok och ingången är försedd med en järngrind (Olausson 1993:114–115, Bauer 1990:180).

Eremitens hydda på Forsmarks bruk med fasader av barksjok. Efter Bauer 1990:180.

Belisars tempel och minnesstenen har avbildats i olika sammanhang (ovan, nedan och till vänster). Efter Bauer 1990:181, Johnsson 1970:nr 45, Olausson 1993:115.

Vällinge herrgård, Sörmland

Vällinge herrgård drevs under 1700-talet som ett manufakturverk och den nyklassicistiska huvudbyggnaden gestaltades omkring 1770. Under slutet av 1700-talet skapade arkitekten Fredrik Magnus Piper en romantisk park och i den ingår en eremithydd. Den är närmast kvadratisk och försedd med ett tälttak. På arkitektens skiss framstår byggnaden som mer primitiv än i dag. Då hade den ytterväggar av flätat spån och ett brädtak, att döma av en äldre avbildning. I dag har väggarna slät brädpanel och ett spåntak. Hyddans interiör har bevarat illusionsmåleri med flätade spån (Paulsson 1948:99, Wikipedia: Vällinge).

Eremitthyddan på Vällinge påminner en del om ett lusthus, men hade ursprungligen ett mer "naturligt" utseende och en välvd ingångssluss. Efter Paulsson 1948:99.

Gunnebo slott, Mölndal

Gunnebo slott nära Mölndal är en nyklassicistisk anläggning som skapades av arkitekten Carl Wilhelm Carlberg för familjen Hall i slutet av 1700-talet. I herrgårds- eller slottsanläggningen ingår i dag den ursprungliga huvudbyggnaden, parken samt flera rekonstruerade byggnader.

I den del av parken som gestaltades i engelsk parkstil fanns i ett tidigt skede ett "eremitage", som inte är bevarat. Byggnadens utseende antyds av två bevarade exteriörskisser och en interiörritning. Sammanfattningsvis visar ritningarna en enkel exteriör med ytterväggar klädda med bark och yttertaket belagt med halm. Mot detta kontrasterar interiören som omfattar ett rum som enligt ritningen skulle ha en soffa i fonden och väggar med klassicistiska dekorationsmålningar. Målerierna bestod av fältindelning, festonger mm (Vårdprogram Gunnebo). Genom studier av det befintliga omkringliggande trädbeståndet har man antagit att det genom

beskärning av träden skapats en siktlinje inom parken mot Floras kulle (Vårdprogram Gunnebo).

Eremithyddan på Gunnebo är inte bevarad, som nämnts, men en arkeologisk undersökning har fastställt var den var belägen och det finns planer på att återskapa den.

Ett karakteristiskt drag för eremithyddan är den enkla exteriörens kontrast mot den påkostade interiören med dekormåleriet.

Värnanäs herrgård, Kalmar län

Värnanäs herrgård är belägen i närheten av Kalmar och här skapades en storslagen anläggning under decennierna kring 1800 av fortifikationsofficeren Carl Mannerskrantz (tidigare Råbergh). Han hade genom studieresor på 1780-talet mött romantiska landskapsparker i Europa.

Hans herrgård Värnanäs försågs med en omfattande engelsk parkanläggning, som innehåller kinesiskt lusthus, minnestempel och eremithydda. Hyddan skall vara uppförd under 1800-talets första år och den byggdes med en genombruten frontfasad av grenar under ett vasstak (Hofrén 1937:136–139, Arnell 2011:81–83).

Konstnären Jonas Carl Linnerhielms akvarell visar eremithyddan på Värnanäs vid Kalmar. Fasadens flätverk av knotiga grenar finns även i broräcket till vänster. Efter Arnell 2011:81

Eremitthyddan på Rydboholms slott. Efter Wikipedia.

Rydboholms slott, Österåker

Rydboholms slott har medeltida anor och har tjänat som säte för både Vasa- och Braheätterna. Huvudbyggnaden erhöll sin nuvarande gestaltning på 1700-talet, men i detta sammanhang är det den engelska parken från slutet av 1700-talet som är intressant. Parken anlades på uppdrag av egendomens ägare Magnus Fredrik Brahe efter ritningar av Fredrik Magnus Piper och inslag i den var exempelvis ett tempel, Diogenes tunna och parkhyddan (ibland kallad Eremitthyddan) och det så kallade Eremitaget. Här rör det sig således om två små byggnader som kan associeras med en eremit.

Eremitaget var ett åttasidigt lusthus med barkklädda fasader och stora fönster och det påminde mer om ett lusthus. Byggnaden förföll och revs i mitten av 1900-talet (Johansson 2009:130).

Parkhyddan, som ibland kallas Eremitthyddan, är troligen från tidigt 1800-tal. Byggnaden är uppförd av trä med väggar som slutar inåt. Taket var ursprungligen täckt av halm eller vass, har det antagits. Byggnaden har senare använts som bostad och den har en skorsten (Johansson 2009:132).

Övriga uppgifter och ledtrådar

I uppdraget till länsstyrelser och läns museer har landskapsarkitekt Anna Jakobsson nämnt att flera skånska gods och slottsanläggningar haft så kallade eremitage under sent 1700-tal och 1800-talets början. Några bevarade exempel framhålls inte (e-post 2019-04-26). För övrigt meddelar Länsstyrelsen i Skåne att inga kända bevarade eremitthyddor eller liknande är kända (Meddelande 2019-04-26, dnr 436-12935-2019). Däremot påpekar en handläggare på länsstyrelsen kopplingen till den grotta som är bevarad i Kungsparken i Malmö (telefonsamtal 2019-06-05).

Antikvarie på Nääs slott i Västra Götaland har lämnat uppgifter om en sedan länge försvunnen eremitthydda i slottsparken (e-post bl a 2019-06-14). Denna rekonstruerades i sen tid som ett byggnadsvårdsprojekt, men har därefter rivits.

Från Länsstyrelsen i Västmanland anges att Lindö säteri har ett eremitage angett på kartan för Webbgis (e-post 2019-04-29).

Bild av eremitthyddan på Nääs slott, Västra Götaland (Nääs byggnadsvårdscentrum).

Eremithyddans kulturhistoriska värde

Begreppet kulturhistoriskt värde

Huvudsyftet med föreliggande utredning är att utreda eremithyddan på Björneberg och försöka fastställa dess kulturhistoriska värde. Riksantikvarieämbetets plattform *Värdering och urval* förklarar begreppet kulturhistoriskt värde enligt följande:

Bygger på en bedömning av möjligheterna att genom materiella och immateriella företeelser utvinna och förmedla kunskaper om och förståelse av olika skeenden och sammanhang - samt därigenom människors livsvillkor i skilda tider inklusive de förhållanden som råder idag.

Detta innebär att en företeelse som kan berätta om människans liv och levnadsförhållanden har ett kulturhistoriskt värde. En företeelse som mer tydligt, komplett, pedagogiskt kan förmedla kunskaper om skeenden har ett högre kulturhistoriskt värde än en företeelse som kan göra detta i mer begränsad omfattning. Vid en diskussion kring kulturhistoriskt värde kan man väga in olika typer av värden beroende på vad företeelsen berättar om, exempelvis personhistoriskt, samhällshistoriskt, arkitekturhistoriskt, teknikhistoriskt osv. Slutligen är det motiverat att även väga in om det studerade objektet är välbevarat, sällsynt, representativt eller har hög patina, dvs spår av långvarig användning.

Eremithyddan och dess värden

Ovanstående utredning har visat att eremithyddan på Björneberg tillkom på 1840-talet och blev en del av herrgårdens romantiska landskapspark och under överinseende av konstnären och sonen i huset Johan Fredrik Höckerts. Hyddan kan därför sägas vara en integrerad del av herrgårdsmiljön och dess historia vilken ligger till grund för hela herrgårdsanläggningens stora och oomtvistade kulturhistoriska värde. Detta har också lett till att anläggningen förklarats för byggnadsminne. Detta kan sägas vara hyddans miljömessiga värde.

Om man fokuserar på hyddan som enskild byggnad måste man jämföra med andra liknande byggnader i landet, både i dess funktion som överraskande upplevelse i en romantisk park och dess fysiska uttryck med ytterväggar klädda med björnmossa osv.

Det finns uppgifter från några romantiska landskapsparkar i landet att det uppförts eremithyddor i vid bemärkelse. Exempel på detta är parkerna vid exempelvis Forsmarks bruk och Värnäs herrgård. Exemplet är tämligen få eftersom få personer haft resurser att skapa sådana parker och endast sällan försett dem med eremithyddor. Andra element som exempelvis lusthus är vanligare. Det har konstaterats att just eremithyddornas ideal var enkla byggnader uppförda av naturmaterial. Detta har lett till att de försvunnit, vilket inte varit fallet om de uppförts av mer varak-

Gavelfönstret på Björnebergs eremithyddan.

Interiör från eremithyddan på Björneberg. I hörnet hänger ett litet väggskåp.

Eremithyddan på Björneberg invid klippan.

tiga material. Denna byggnadskategori, som ursprungligen haft tämligen få exponenter i landet, har av denna anledning endast enstaka bevarade representanter. Detta betyder att eremithyddan på Björneberg har kulturhistoriskt värde i egenskap av en i dag ytterligt sällsynt byggnad.

Från byggnadsteknisk och arkitektonisk synpunkt är den aktuella hyddans särdrag främst att den är en enrummig byggnadskroppen med ytterväggar klädda med stor björnmossa och fasader delvis dekorerad med grenar. Att döma av det upprop som gjorts i hela landet genom kontakt med läns museer och länsstyrelse har ingen annan byggnad med liknande ytterväggar påträffats. Om eremithyddans skapare valt väggbeklädnaden slumpmässigt skulle företeelsen kunna betraktas som en kuriositet. I stället måste man tolka att beklädnaden med mossa har valts överlagt och med medvetet syfte att skapa en naturnära byggnad helt enligt romantikens ideal. Denna tolkning förstärks av att gestaltningen av byggnaden bör kunna kopplas till en person med kopplingar till huvudstadens konstnärliga och intellektuella kretsar. Av denna anledning har eremithyddan även ett kulturhistoriskt värde uttryckt genom byggnadens utformning.

Det är svårt att extrahera de karaktärsdrag som i första hand bidrar till byggnadens kulturhistoriska värde eftersom byggnaden som helhet är ett bebyggelsehistoriskt dokument i sig och det stora kulturhistoriska värdet manar till ett framtida musealt bevarande av stomme, byggnadsmaterial och ytskikt. Ett frågetecken är emellertid byggnadens tak, vars ursprung och historia inte kunnat klarläggas.

Sammanfattning

Föreliggande utredning berättar om den eremithyddan som står på Björnebergs herrgård i Järstorps socken. Hyddan uppfördes i början av 1840-talet med den konststuderande sonen i huset Johan Fredrik Höckert som drivande kraft. När hyddan tillkom fanns här sedan tidigare en romantisk landskapspark med bland annat ett lusthus.

För att sätta eremithyddan i sitt sammanhang har en kartläggning av snarlika byggnader i romantiska landskapsparker utförts. Denna visar att det förekommit sparsamt med eremithyddor i landet och främst i exklusiva parkanläggningar. Eftersom idealet var att eremithyddor skulle byggas av enkla, naturliga material har de sällan bevarats.

Eremithyddan konstateras i utredningen ha ett stort kulturhistoriskt värde som en betydelsefull del av parken och herrgårdsanläggningen som helhet, men också som en ytterligt sällsynt byggnadstyp med unik fasadbeklädnad.

Administrativa uppgifter

Jönköpings läns museums dnr:.....318/2018
Beställare:.....Hayska familjefonden
Rapportansvarig:.....Anders Franzén
Rapportgranskning:.....Mikael Nordström
Projektperiod:.....april – juni 2019
Län:.....Jönköpings län
Kommun:.....Jönköping kommun
Socken:.....Järstorps socken
Fastighetsbeteckning:.....Björneberg 1:1

Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv.

Referenser

Arkiv

Riksarkivet, digitala forskarsalen (<https://sok.riksarkivet.se/kyrkoarkiv>):

Landsarkivet, Vadstena: Byarums, Jönköping Kristina, Skärstads kyrkoarkiv

Jönköpings läns museum (JLM)

Handlingar rörande Björneberg, Järstorps socken

Riksantikvarieämbetet, Stockholm (RAÄ)

Fornminnesregistret, FMIS, Forsök: <http://www.fmis.raa.se/cocoon/forsok/search.html>

Brandförsäkringsverket, Stockholm

Björnebergs gård, Järstorps socken, försäkringshandlingar

Kartmaterial

Lantmäteriet. ArkivSök (<https://etjanster.lantmateriet.se>):

Lantmäterimyndigheterna (LMA): Järstorps socken, Björneberg. Akt 06-jät-125. Karta 1903.

Otryckta källor

Björkman, Leif (2019). *Artbestämning av ett mossprov från "Eremitkojan" vid Björnebergs gård i Jönköpings kommun. Viscum pollenanalys & miljöhistoria*

Vårdprogram Gunnebo slott och trädgårdar. Engelska parken, stilträdgår-

den och nyttoträdgårdarna (2007). Länsstyrelsen i Västra Götaland och Mölndals stad.

Tryckta källor och litteratur

- Andréasson, Anna (2007). *Trädgårdshistoria för inventerare*. 1. uppl. Alnarp: Centrum för biologisk mångfald
- Arnell, Kjell-Håkan & Edlund, Richard (red.) (2011). *Bygga minnen: berättelser från Öland och östra Småland*. Kalmar: Länsstyrelsen Kalmar län
- Bauer, Walter (1990). *Parker, trädgårdar, landskap: förnya och bevara*. Lund: Signum
- Blennow, Anna-Maria (1995). *Europas trädgårdar: från antiken till nutiden*. Lund: Signum
- Borelius, Aron (1927). *Johan Fredrik Höckert 1826–1866* / Aron J. T. Borelius. Stockholm: Norstedt
- Edwards, Paul (1965). *English garden ornament*. London
- Elling, Christian (1979). *Den romantiske have, danske studier*. Köpenhamn
- Franzén, Anders (2006). *Björnebergs herrgård: utvändig restaurering av Björnebergs herrgård på Björneberg 1:1 : Järstorps socken i Jönköpings kommun, Jönköpings län : antikvarisk kontroll*. Jönköping: Jönköpings läns museum
- Hofrén, Manne (1937). *Herrgårdar och boställen: en översikt över byggnadskultur och heminredning å Kalmar läns herrgårdar 1650–1850*. Diss. Stockholm : Högsk.
- Johansson, Andreas (2009). *Rydboholms engelska park: historik och vårdprogram*. Examensarbete
- Johnsson, Ulf G. (red.) (1970). *Svensk lustgård och park: Swedish gardens and parks : 1570–1870*. Stockholm: Nationalmuseum
- Karlson, Bo E. & Olsson, Margareta (2014). *Björnebergs gård: antikvarisk medverkan i samband med invändig ändring och restaurering : Järstorp socken i Jönköpings kommun, Jönköpings län*. Jönköping: Jönköpings läns museum
- Olausson, Magnus (1993). *Den engelska parken i Sverige under gustaviansk tid: The English landscape garden in Sweden during the Gustavian era*. Diss. Uppsala : Univ.
- Paulsson, Gregor (red.) (1948). *Trädgårdskonst [2] Den moderna trädgårdens och parkens form*. Stockholm: Natur och kultur
- Roosval, Johnny & Lilja, Gösta (red.) (1957). *Svenskt konstnärslexikon: tiotusen svenska konstnärers liv och verk. 3, Hahn-Lunderberg*. Malmö: Allhem
- Tunón, Håkan, Pettersson, Börge & Iwarsson, Mattias (red.) (2005). *Människan och floran*. Stockholm: Wahlström & Widstrand
- Wallin, Krister & Nordenstam Wallin, Kerstin (2016). *Björneberg i våra hjärtan: en berättelse om familjen Hay*. [Jönköping]:

Föreliggande utredning berättar om den eremithyddan som står på Björnebergs herrgård i Järstorps socken. Hyddan uppfördes i början av 1840-talet med den konststuderande sonen i huset Johan Fredrik Höckert som drivande kraft. När hyddan tillkom fanns här sedan tidigare en romantisk landskapspark med bland annat ett lusthus.

För att sätta eremithyddan i sitt sammanhang genomförs en kartläggning av snarlika byggnader i romantiska landskapsparker utförts. Denna visar att det förekommit sparsamt med eremithyddor i landet och främst i exklusiva parkanläggningar. Eftersom idealet var att eremithyddor skulle byggas av enkla, naturliga material har de sällan bevarats.

Eremithyddan konstateras i utredningen ha ett stort kulturhistoriskt värde som en betydelsefull del av parken och herrgårdsanläggningen som helhet, men också som en ytterligt sällsynt byggnadstyp med unik fasadbeklädnad.

